

Η κυρίαρχη αφήγηση γύρω από την ιστορία του ελληνοϊταλικού πολέμου του 1940 είναι γνωστή. Η Ελλάδα έπεσε θύμα της αναίτιας ιταλικής επιθετικότητας, ξαφνιάστηκε, αμύνθηκε, νίκησε, ζήτη ο Μεταξάς, ζήτη ο ηρωικός ελληνικός λαός, σε διάφορες αναλογίες αναλόγως προτιμήσεων. Χρησιμοποιήσαμε τον χώρο που μας αναλογούσε στο προηγούμενο τεύχος για μια πρώτη επίθεση σε αυτή την ιδεολογία. Παρουσιάσαμε την -ελαφρώς μπερδεμένη- γραμμή του ΚΚΕ το 1934 και υποστηρίξαμε πως, αφού το ημιπαράνομο κομμουνιστικό κόμμα ήταν σε θέση να γνωρίζει από έξι χρόνια πριν ότι το μέλλον της χώρας ήταν η “φασιστική δικτατορία” και ο πόλεμος, είναι αφελές να νομίζει κανείς ότι το ελληνικό κράτος δεν προέβλεπε και δεν προετοιμαζόταν για τις εν λόγω εξελίξεις.

Υπάρχουν όμως και επιπλέον τεκμήρια για αυτή την εκ των προτέρων γνώση και μακρόχρονη προετοιμασία. Από αυτά μπορούμε επιπλέον να συνάγουμε το συμπέρασμα ότι το ελληνικό κράτος δεν προετοιμαζόταν απλά για μια “απρόκλητη επίθεση” και τον πόλεμο που θα ακολουθούσε. Πολύ μακριά από τέτοιες απλοϊκές εντυπώσεις, το ελληνικό κράτος, τουλάχιστον από τα μέσα της δεκαετίας του '30 και μετά, αντιλαμβανόταν τον εαυτό του ως μέρος των “συμμαχικών δυνάμεων” στον επερχόμενο πόλεμο και είχε αντίληψη ότι η παγκόσμια γεωπολιτική κατάσταση τού έδινε, όπως και σε όλους τους “συμμάχους”, τη θέση της αναμονής, μαζί με τα ειδικά της πλεονεκτήματα, φορτώνοντας στους αντιπάλους του τις πολιτικές και πρακτικές ευθύνες της στρατιωτικής πρωτοβουλίας. Ότι με λίγα λόγια, σε περίπτωση παγκόσμιου πολέμου δεν θα ήταν λιγότερο “σε θέση άμυνας” απ’ ό,τι η αυτοκρατορική Μεγάλη Βρετανία.

i. Το ελληνικό κράτος προβλέπει τον πόλεμο (δεν ήταν πολύ δύσκολο)

Λέγεται πως λίγο μετά την κήρυξη της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου του 1936, σε μία από τις πρώτες συνεδριάσεις του ανώτατου ναυτικού συμβουλίου, ο Μεταξάς μίλησε στην ηγεσία του ναυτικού ως εξής:

Αυτό που θα σας είπω δεν θα το ανακοινώσετε εις κανένα. Προβλέπω πόλεμον μεταξύ Αγγλικού και Γερμανικού συγκροτήματος. Πόλεμον πολύ χειρότερον από τον προηγούμενον. Εις τον πόλεμον αυτόν θα κάνω ό,τι μπορώ για να μην εμπλακεί η Ελλάς, αλλά τούτο δυστυχώς θα είναι αδύνατον. Και (...) είναι περιττόν να σας είπω ότι η θέσις μας εις την σύρραξιν αυτήν θα είναι παρά το πλευρόν της Αγγλίας.

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Η πορεία προς τον πόλεμο

μέρος Β': ο πόλεμος ως έκπληξη και άλλα παραμύθια

Η ιδεολογία είναι περίπλοκο πράγμα. Εμείς βλέπουμε σε τέτοιες και άλλες παρόμοιες θέσεις του Μεταξά την επαλήθευση της γεωπολιτικής αυτογνωσίας του ελληνικού κράτους και την απόδειξη ότι η ομώνυμη φασιστική δικτατορία ήταν εξαρχής μια τετράχρονη κοινωνική, στρατιωτική και ιδεολογική προετοιμασία του ελληνικού κράτους για πόλεμο. Το σύνολο της σημερινής αριστεράς από την άλλη, ή τουλάχιστον εκείνοι οι αριστεροί που δεν εξακολουθούν να νομίζουν πως ο Μεταξάς ήταν κατά βάση χιτλερικός, θα έβλεπαν σε τέτοιες διατυπώσεις την απόδειξη της ελληνικής εξάρτησης από τις μεγάλες δυνάμεις¹.

Είναι βέβαιο από την άλλη πως η τότε στρατιωτική ηγεσία της χώρας αντιλαμβανόταν τα πράγματα με πολύ διαφορετικό τρόπο. Ανάμεσα στους συμμετέχοντες στη συνεδρίαση του ναυτικού συμβουλίου όπου ο Μεταξάς (υποτίθεται πως) έλεγε αυτά τα τρομερά, βρισκόταν και ο τότε αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, αντιναύαρχος Δημήτριος Οικονόμου. Περίπου ένα χρόνο πριν την δικτατορία (τον Οκτώβριο του 1935), ο ίδιος άνθρωπος είχε συμμετάσχει στη συγγραφή μίας έκθεσης με τον τίτλο *Γενική συνολική εκτίμησης της στρατηγικής καταστάσεως της Ελλάδος εις την περίπτωσιν Αγγλοϊταλικού πολέμου*.² Όπως καταλαβαίνουμε από τον εύγλωττο τίτλο, ούτε ο Οικονόμου, ούτε και γενικότερα η ελληνική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία του μεσοπολέμου βασιζόταν στον Μεταξά για να ενημερωθούν περί των συμφερόντων της χώρας. Τόσο εκείνη η έκθεση, εξάλλου, όσο και άλλες παρόμοιες που γράφτηκαν κατά την ίδια περίοδο και “περιλαμβάνονται στα στρατιωτικά και διπλωματικά αρχεία” του ελληνικού κράτους³, περιστρέφονταν, όχι γύρω από κάποια “εξάρτηση από τη Μεγάλη Βρετανία”, αλλά γύρω από τέσσερα αδιαμφισβήτητα γεωπολιτικά δεδομένα της εποχής και της περιοχής.

Το πρώτο από αυτά τα δεδομένα ήταν ότι στα βόρεια, και παρά την “μικρασιατική καταστροφή”, το ελληνικό κράτος ήταν πολύ πιο ικανοποιημένο από την έκβαση των βαλκανικών πολέμων και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου απ’ ό,τι η γειτονική Βουλγαρία. Η Βουλγαρία, παρότι είχε προσπαθήσει σκληρά, είχε αποτύχει να καταλάβει τη Θεσσαλονίκη και κυρίως είχε αποτύχει να πραγματοποιήσει τον διακαή πόθο της εξασφάλισης μιας χερσαίας εξόδου προς το Αιγαίο.

Το δεύτερο ήταν ότι η γειτονική Ιταλία, επίσης μη ικανοποιημένη από την έκβαση του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, προσπαθούσε να καταστεί κυρίαρχη δύναμη της ανατολικής μεσογείου εις βάρος των βρετανικών συμφερόντων. Σε έναν ενδεχόμενο πόλεμο μεταξύ των δύο, η ελληνική επικράτεια θα είχε στρατηγική σημασία, αφού “οι εξαιρετικά εκτεταμένες ελληνικές ακτογραμμές θα μπορούσαν να αποτελέσουν ασφαλή καταφύγιο για τον βρετανικό στόλο της Μεσογείου αλλά και ιδεώδεις βάσεις εξόρμησης”⁴. Ειδικά η κατοχή της Κέρκυρας θεωρούνταν κομβική για την ασφάλεια της Ιταλίας σε περίπτωση αγγλοϊταλικού πολέμου.

Το τρίτο ήταν ότι το ελληνικό κράτος ελάχιστα είχε να κερδίσει από μια συμμαχία με το ιταλικό κράτος ή τους συμμάχους του. Αντιθέτως, οι δυσარέσκεις του ελληνικού κράτους από την έκβαση του πρώτου παγκοσμίου Πολέμου είχαν όνομα: “Βόρειος Ήπειρος” και “Δωδεκάνησα”. Οι λεγόμενες “αλύτρωτες πατρίδες” απασχολούσαν το ελληνικό κράτος ήδη από το 1926 και όπως έχουμε δει, ειδικά από το 1930 και μετά, το θέμα ανακινούνταν περιοδικά στο εσωτερικό με βιβλία, συλλαλητήρια κλπ⁵. Όσο για το πού θα έπρεπε να απευθυνθούν οι προσπάθειες “απελευθέρωσης των αλύτρωτων πατρίδων”, τα Δωδεκάνησα ήταν τμήμα της ιταλικής επικράτειας και ολόκληρη η Αλβανία βρισκόταν υπό την πολιτική επιρροή της Ιταλίας.

Το τέταρτο ήταν ότι οι όποιοι γεωπολιτικοί και στρατιωτικοί λογαριασμοί της ανατολικής μεσογείου, δεν θα λύνονταν κατ’ ιδίαν, αλλά στα πλαίσια ενός παγκόσμιου ξεκαθαρίσματος λογαριασμών μεταξύ των χωρών που είχαν λάβει μέρος στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Από αυτές, η Μεγάλη Βρετανία, ως νικήτρια,

Πίνδος

Μετά την μεταμόρφωση, τι βγήκε από το κουκούλι; Ο εθνικός μύθος της Πίνδου από χαρακτικό.

Ούτε του παπά

Εντάξει έχουν καταντήσει βαρετές οι φωτογραφίες με τον Μεταξά. Αλλά παπά να χαιρετάει φασιστικά είχατε Ξαναδεί;

είχε την πολυτέλεια να περιμένει διατηρώντας την κατάσταση των πραγμάτων που είχε προκύψει με τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η Γερμανία, ως ηττημένη, όχι.

Με αυτά τα δεδομένα, οι πολιτικές και στρατιωτικές ηγεσίες του ελληνικού κράτους, ήδη πριν από την διακτορία του Μεταξά, θεωρούσαν πολύ πιθανή μια σύμπραξη μεταξύ Ιταλίας και Βουλγαρίας. Θεωρούσαν επίσης πως σε αυτή τη σύμπραξη ήταν αδύνατον να χωρέσουν και τα συμφέροντα του ελληνικού κράτους. Θεωρούσαν επιπλέον πως αυτή η σύμπραξη θα στρεφόταν εναντίον της Μεγάλης Βρετανίας και των συμπεφόντων της στην περιοχή. Και πως κατά συνέπεια η Μεγάλη Βρετανία θα εκτιμούσε έναν σύμμαχο με συμπεφόντα και επιδιώξεις αντίθετες προς εκείνες των υπόλοιπων χωρών της περιοχής. Αυτό -και όχι η "εξάρτηση"- είναι το υλικό από το οποίο φτιάχνονται οι διακρατικές συμμαχίες. Από εκεί προέρχεται η σιγουριά του Μεταξά περί συμμαχίας με τη Μεγάλη Βρετανία. Και από εκεί γεννιέται η στρατηγική της πολεμικής προετοιμασίας του ελληνικού κράτους εν αναμονή του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου. Ήταν μια στρατηγική αναμονής και ταχύρρυθμης ιδεολογικής και στρατιωτικής προετοιμασίας που εκφράστηκε πολιτικά μέσα από την φασιστική δικτατορία του Μεταξά, μέσα από τους μηχανισμούς, τις επιλογές και τις ιδεολογίες της.

ii. Το ελληνικό κράτος πράττει αναλόγως των προβλέψεών του

Η μυθολογία του "έπους του '40" και ειδικά η αριστερή μεριά της, θέλει το ελληνικό κράτος να πιάνεται στον ύπνο, ακριβώς όπως πιάστηκε συμβολικά στον ύπνο ο Μεταξάς μπρος στην επίσκεψη του Ιταλού πρεσβευτή τα χαράματα της 28ης Οκτωβρίου. Τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι πιο μακριά από την αλήθεια. Πώς θα μπορούσε να έχει πιστεί στον ύπνο μια δικτατορία ο αρχηγός της οποίας, τρία χρόνια πριν από την κήρυξη του πολέμου, μιλούσε δημόσια με τον τρόπο που ακολουθεί;

*Την εξωτερική πολιτική την διευθύνωμεν αυτοπροσώπως και γνωρίζωμεν πού την κατευθύνωμεν πάντοτε. Συνεδέσαμεν σχέσεις αρίστας με τους Βαλκανικούς μας συμμάχους και μη δυναμένους να διασαλευθούν. Συνεσφίξαμεν τους ιδιαίτερους μας δεσμούς μετά της Τουρκίας ώστε να καταστώσιν ακατάλυτοι. Εις τας Ευρωπαϊκάς αντιθέσεις ημείς και οι σύμμαχοί μας δεν αναμιγνύομεθα (...). Η Ελλάς διευθυνόμενη παρ' ημών δεν θα κάμη ποτέ τυχοδιωκτικήν πολιτικήν. Αλλ' ενώ πάσα προσπάθεια της Ελλάδος είναι υπέρ της ειρήνης, συγχρόνως ετοιμάζεται και προς πολεμικήν άμυναν των δικαιωμάτων της και της ακεραιότητος της χώρας. Αι θυσία δε της Ελλάδος δια την πολεμικήν παρασκευήν της είναι τεραστία (...)*⁶

Έτσι μιλούσε ο δικτάτορας στον καλό λαό των Πατρών στις 7 Νοέμβριου του 1937. Και δεν έλεγε καθόλου ψέματα· απαριθμούσε επί τροχάδην σημαντικά κομμάτια της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους. Τα βασικά κομμάτια αυτής της πολιτικής ήταν:

Πρώτον η δημόσια επίδειξη ουδετερότητας με κάθε τρόπο. Αυτή η "ουδετερότητα" κράτησε μέχρι το τελεσίγραφο των Ιταλών και έγινε πιστευτή στο εσωτερικό από όλους, ακόμη και αν υπάρχουν αποδείξεις ότι η Ελλάδα συμμετείχε στην καθαυτή πολεμική προσπάθεια της Μεγάλης Βρετανίας εναντίον της Γερμανίας και της Ιταλίας τουλάχιστον από το 1939.

Δεύτερον η κούρσα πολεμικών εξοπλισμών μέχρι τα όρια της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής. Οι πολεμικοί εξοπλισμοί του ελληνικού κράτους είχαν ξεκινήσει από το 1930, αλλά εντάθηκαν την επαύριο της επιβολής της δικτατορίας με "την επιβολή βαρύτερων φορολογιών για τον εξοπλισμό της χώρας".⁷ Το 1937 μάλιστα, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Ελλάδα, έπειτα από επίσκεψή του στις αγροτικές περιοχές της χώρας κατέγραφε "μεγάλη δυσάρεσκεια σχετικά με τις δαπάνες της κυβέρνησης για τον στρατό και την παραγωγή" στις οποίες "τουλάχιστον εν μέρει, οφείλεται η αύξηση του κόστους ζωής και αποτελούν άμεση αιτία συγκεκριμένων στοιχείων φορολόγησης τα οποία επιβαρύνουν σημαντικά τον αγρότη και τον βιομηχανικό εργάτη εξίσου". Προς το τέλος αυτής της κούρσας, το 80% του πληθυσμού είχε εισοδήματα κάτω από τα όρια συντήρησής του.⁸

Τρίτον οι διαρκείς προσπάθειες σύναψης συμμαχιών με τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και όλα τα βαλκανικά κράτη εκτός βέβαια από τα "επίμαχα", δηλαδή την Αλβανία και τη Βουλγαρία. Είναι πολύ ενδιαφέρον που η Μεγάλη Βρετανία αρνήθηκε να προχωρήσει σε γραπτή σύναψη συμμαχίας με την Ελλάδα μέχρι την κήρυξη του πολέμου και ακόμη αργότερα. Κατά τη γνώμη μας το γεγονός υποδεικνύει πως σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των Βρετανών, τα συμφέροντα του ελληνικού κράτους θα το οδηγούσαν στη σύγκρουση με τους γείτονες δίχως να χρειάζονται συμμαχίες και δεσμεύσεις που εκτός των άλλων θα έριχναν και το πρσωπείο της ελληνικής ουδετερότητας. Όπως και να 'χει πάντως, "η Αγγλία ως τον Οκτώβριο του 1940 είναι στον πόλεμο μόνη. Ως τη στιγμή που αποκτά ένα μικρό αλλά ηρωικό σύμμαχο: την Ελλάδα".⁹

Τέταρτον, η συγκρότηση της ελληνικής ελίτ σε έναν και μοναδικό μηχανισμό εξουσίας. Πριν από λίγα τεύχη είδαμε από κοντά κάποιες από τις εκφάνσεις της λυσσασμένης σύγκρουσης των διαφορετικών συμφερόντων στο εσωτερικό της ελληνικής αστικής τάξης στα λίγα χρόνια που προηγήθηκαν της δικτατορίας του Μεταξά¹⁰. Αυτός ο αγώνας συνεχίστηκε όλο και πιο έντονα, ακόμη και μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας, σαν κανονικός αγώνας επιβίωσης μεταξύ των στελεχών του καθεστώτος. Μέχρι τη σταθεροποίηση του συστήματος εξουσίας, κάποιον είχαν καταλήξει στην εξουσία, κάποιον είχαν πεθάνει, αλλά επιτέλους, η αστική τάξη της χώρας είχε μία και αδιαπραγμάτευτη ηγεσία.

Πέμπτον και πάνω απ' όλα βέβαια, η εγκαθίδρυση και λειτουργία ενός αστυνομικού κράτους. Η σκληρή απαγόρευση κάθε μορφής ταξικής πάλης που έφτασε μέχρι τη σύλληψη και φυλάκιση ή εξορία του συνόλου των πολιτικών δυνάμεων που για οποιονδήποτε λόγο αντιτίθονταν στη δικτατορία, με έμφαση βέβαια στους κομμουνιστές. Επίσης οι προσπάθειες για τον ιδεολογικό έλεγχο του συνόλου της κοινωνίας που έφτασε μέχρι συντονισμένες κρατικές προσπάθειες ένταξης του συνόλου της νεολαίας σε μία και μοναδική φασιστική οργάνωση.

Ο κατάλογος είναι απλά ενδεικτικός. Επίσης το ελληνικό κράτος πραγματοποιήσει εκτενή δημόσια έργα, ανέπτυξε πολεμική βιομηχανία, επεδίωξε την αυτάρκεια της χώρας σε τρόφιμα και πρώτες ύλες, προσπάθησε να δράσει προς την κατεύθυνση της στρατιωτικής διαχείρισης της εργασίας...

Σύμφωνα με την επιτυχημένη περιγραφή του William McNeill, ιστορικού του πολέμου και ακαδημαϊκού, η προετοιμασία των κοινωνιών για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίστηκε από "πυρετώδη μεταμόρφωση των βασικών δεδομένων της κοινωνικής οργάνωσης, εξίσου εντυπωσιακή (κι ίσως εξίσου φυσική) με τις μεταμορφώσεις των εντόμων". Κι όμως, στην περίπτωση του ελληνικού κράτους, αυτή η μεταμόρφωση, παρότι συνέβη, παρότι εξόφθαλμη, για την ελληνική ιστοριογραφία περνάει τόσο απαρατήρητη που η τεκμηρίωσή της είναι σχεδόν αδύνατη και σίγουρα απαιτεί την επίπονη συρραφή φαινομενικά ασύνδετων τεκμηρίων και γεγονότων. Σίγουρα τέτοιες παραβλέψεις δεν είναι δίχως σοβαρές αιτίες...

Εντελώς αιφνιδίως...

Σημειώσεις

1. Εξίσου βέβαιο είναι πως οι αναφορές του ποιος έπαιξε τι στα κρυφά, ειδικά όταν γράφονται πολύ κατόπιν εορτής, είναι εξαιρετικά επισφαλείς καθώς επιδιώκουν τη δικαίωση ή την καταδίκη των εμπλεκόμενων προσώπων αναλόγως των πολιτικών προτιμήσεων του συγγραφέα. Πάντως οι δύο θέσεις του Μεταξά αναφέρονται σε διάφορες πηγές και είναι απολύτως συμβατές, τόσο με τις δημόσιες θέσεις του, όσο και με τα όσα ακολούθησαν. Εμείς πήραμε το απόσπασμα που προηγήθηκε από το Ηλιόπουλος Ηλίας, "Η Ελληνική στρατηγική ανάσχεσης έναντι της αναθεωρητικής απειλής - και τα όριά της", στο Θάναος Βερέμης (επ.), *Ο Μεταξάς και η Εποχή του*, Ευρασία, 2009. Η αρχική του πηγή είναι το βιβλίο του Επαμεινώνδα Καρβαδία, *Ο ναυτικός πόλεμος του '40*, χωρίς χρονολογία. Ο Καρβαδίας το 1936 ήταν πλοίαρχος του πολεμικού ναυτικού.
2. Αυτή η απόρρητη έκθεση συντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1935 και φέρει την υπογραφή των Γενικών επιτελείων Στρατού, Ναυτικού και Αεροπορίας και των αρχηγών των τριών όπλων, αντιστράτηγος Α. Χασαπίδη, αντιναύαρχος Δ. Οικονόμου και σμήναρχος Π. Γαζή. Βρίσκεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους.
3. Η έκφραση είναι του Ηλιόπουλου, όπως πριν.
4. Σύμφωνα με τον Δ. Οικονόμου και τους λοιπούς συντάκτες της έκθεσης *Γενική Συνολική Εκτίμησης* κλπ.
5. Έχουμε αναφερθεί σχετικά. Για την πρόσληψη του Γ. Φεσσόπουλου σε μια "υπηρεσία που ασχολούνταν [από το 1926] με τον αλύτρωτον ελληνισμό", καθώς και για τη συγγραφική παραγωγή του ίδιου γύρω από τις "αλύτρωτες πατρίδες" στο τεύχος #15, 2/2010. Για συλλαλητήρια στην Ελλάδα και πιέσεις στην Αλβανία (το 1934) γύρω από το ζήτημα της "εκπαίδευσης της μειονότητας" στο τεύχος #19, 11/2010.
6. Ι. Μεταξάς, Λόγος κατά το Δωθέν υπό του Δήμου Πατρών Γεύμα, 7/11/1937. Στο *Λόγοι και Σκέψεις (1936 - 1941)*: Τόμος Α, σελ. 277.
7. Λινάρδτος Σ., *Ο Ιωάννης Μεταξάς και οι Μεγάλες Δυνάμεις*, 1993.
8. Αλέξανδρος Κιτρόφ, "Οι Έλληνες Αγρότες: Από τη δικτατορία στην Κατοχή" στο Βερέμης, όπ. πριν.
9. Στο ίδιο, σελ. 119.
10. Στο τεύχος #19, όπως πριν.